

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 340.12

О. В. Сердюк, доктор юридичних наук, доцент

СВІТОГЛЯДНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ ПРАВА У КОНТЕКСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто методологічні проблеми соціологічного пізнання як універсального підходу в межах міждисциплінарних досліджень. Сутність соціологічного пізнання розкрито не через «канонізацію» певних онтологічних постулатів, а через визначення «теоретичного поля» існування соціологічного пізнання, тобто ключових проблем, що інституалізують соціологічний дискурс у правознавстві та утворюють «соціологізм» підходу.

Ключові слова: соціологічне пізнання, соціологічний підхід, міждисциплінарні дослідження.

Актуальність проблеми. Універсальна для сучасного суспільство-знавства тенденція до міждисциплінарності та інтеграції різних наукових підходів стає все більш важливою рисою у дослідженні правових явищ та процесів. Застосування світоглядних та теоретичних постулатів суміжних стосовно правознавства, суспільних та гуманітарних наук суттєво збагачує розуміння сучасного правового життя. Разом з тим така міждисциплінарна взаємодія формує низку методологічних питань про статус методів та світоглядно-теоретичних підходів певних наук у межах «іншої гносеологічної реальності», тобто в позадисциплінарних дослідженнях. Особливо актуальною така проблематика стає для сучасної соціології, оскільки «соціологізація» набуває ознак всеосяжної тенденції у розвитку системи наук про суспільство, що дає підстави для тлумачення соціологічного підходу не тільки як світоглядної настанови, а й як більш складного утворення, що інтегрує теоретичні та інструментальні (методичні) компоненти в площині певної світоглядної орієнтації. Однак розгорнута філософсько-правова та наукознавча

характеристика універсальних засад соціологічного підходу як у вітчизняних, так і у західних дослідженнях відсутня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика світоглядно-теоретичних засад соціологічної науки є ключовою проблематикою її методологічного дискурсу, що фокусується на визначенні її об'єкта, специфіки методів та предметної сфери. Цим обґрунтовується дисциплінарний статус соціології як самостійної науки. Однак набагато менше уваги приділяється специфіці соціологічного пізнання як універсального інструменту, що може застосовуватися поза дисциплінарними межами соціологічної науки [1; 2].

Визначення основ соціологічного підходу як явища загальнонаукового типу, що відображає складні процеси взаємодії соціології та інших соціальних наук (у тому числі правознавства), багато в чому ускладнюється феноменом, який П. Бурд'є називав «епістемологічною жалобою» соціології [1, с. 17]. На відміну від ситуації кінця XIX ст., коли соціологічне мислення намагалися зобразити еталонним для соціальних наук, у сучасних умовах міф про «епістемологічну могутність» соціологічного «методу» все більше піддається сумніву, все наполегливіше лунають заяви про необхідність уточнення вихідних парадигмальних засад сучасного соціологічного знання. Ці методологічні самооцінювання багато в чому стимулювали визначення тих загальних основ соціологічного знання, що дозволяють говорити про існування соціології і як самостійної соціальної науки, і як «підходу», що виникає у разі перенесення цих основ у методологічну свідомість конкретних соціальних наук.

Метою статті є аналізування специфічних світоглядно-теоретичних засад соціологічного підходу як універсального пізнавального інструментарію в системі наук про суспільство, тобто виділення загальних принципів соціологічного пізнання, певних методологічних, гносеологічних, епістемологічних проблем, що формують соціологію як єдине «соціальне поле» теоретико-пізнавального дискурсу. Проблема розглядається на прикладі ситуації взаємодії соціології та правознавства.

Виклад основного матеріалу. У ситуаціях міждисциплінарної взаємодії соціології та правознавства (ключовим виявом якої є використання соціологічного підходу в рамках системи пізнавальних засобів правознавства) існує потреба визначення якісної природи соціологічного пізнання, тобто виявлення «світоглядного ядра» соціологічного пізнання в цілому, яке включає такі компоненти: а) сукупність загальних світоглядних принципів наукового пізнання, що фіксують найбільш загальні підходи до організації наукового дослідження на засадах соціологічного підходу; б) сукупність універсальних (фундаментальних) категорій, що не тільки визначають

принципові риси предмета дослідження, а й є засобами проблемної орієнтації наукового пізнання.

Мультипарадигмальний характер сучасної соціології, наявність суперечливих світоглядних орієнтацій (наприклад, «об'єктивізм» – «суб'єктивізм») ускладнюють визначення основ світоглядної, теоретичної, онтологічної єдності соціологічного знання. Оскільки самі ці основи утворюють базовий елемент світоглядної складової соціологічного підходу, вони мають бути розглянуті як самостійна проблема. В такому контексті має йтися про соціологічний підхід у ситуації міждисциплінарної взаємодії, коли на його основі формуються способи соціологічного пояснення поза межами соціологічної науки.

Проблема внутрішньодисциплінарної єдності соціологічної науки розкривається через виділення загальних принципів соціологічного пізнання, тобто певних методологічних, гносеологічних, епістемологічних проблем, які формують соціологію як єдине «соціальне поле» теоретико-пізнавального дискурсу. В. Танчер зазначав: «Як і будь-яка інша наука, соціологія будується на універсальних положеннях», однак при цьому вона – «єдиний потік різних концептуалізацій соціальної дійсності», який супроводжується «широкою дифузією парадигмальних настанов, взаємним збагаченням концепціями та поняттями» [3, с. 23–24]. Тобто спільність соціологічного знання розкривається не через «канонізацію» певних методологічних постулатів, а через визначення «теоретичного поля» існування соціологічної науки. Формулюючи питання про базові принципи соціологічного пізнання, І. Валлерстайн вказує, що «набір таких положень має бути достатньо простим і навіть банальним, аби його поділяли всі, хто працює в «соціологічному полі» [4, с. 297]. У сучасних внутрішньодисциплінарних методологічних дискусіях про статус соціологічної науки саме на таких засадах визнана можливість існування загальних принципів соціологічного методу. Проте ці принципи реалізуються суперечливо, визнання одних супроводжується конструктивною (в режимі «теоретичної дискусії») відмовою від інших. На цьому базується мультипарадигмальність сучасної соціології, яка вже вважається не виявом «кризи соціологічного мислення», а відображенням складності і багатомірності сучасного світу [5, с. 321–324].

Серед зазначених принципів (ключових проблем) виділяють такі.

1. Зв'язок цілісності суспільства і чинників його організації та розвитку. Основною проблемою соціологічного пізнання більшість дослідників визнають пояснення причин соціальної інтеграції та засад соціального порядку. Саме тому базовою категорією соціології визнається «суспільство», хоча все частіше піддається сумніву наукова цінність виділення суспільства як «орга-

нізму» чи «квазі-суб'єкта», оскільки соціологія описує не соціальну реальність, а «сконструйований» наукою соціальний світ [6, с. 3–5]. Але й при такому підході цілісність соціального як принцип наукового пояснення зберігає своє методологічне значення, трансформуючись в інші понятійні конструкції: «правове поле» (П. Бурд'є), «соціальна система» (Н. Луман), «життєвий світ» (Ю. Хабермас) тощо. Соціологія вже у своїх ранніх варіантах послідовно проводила принцип цілісності суспільства. Підстава цієї цілісності могла тлумачитися по-різному: наприклад, цілісність як вияв органічної єдності (органіцизм); цілісність на основі вчення про суспільну формацію (марксизм); цілісність як результат функціональної залежності (функціоналізм) тощо. Уявлення про цілісність соціального світу є надзвичайно важливим у соціогуманітарних науках, і воно в основному пов'язане із соціологічним підходом». Принцип цілісності може мати різні вияви, але він присутній у правовому дискурсі як світоглядний принцип, що вимагає розглядати правові феномени в контексті соціальної тотальності суспільства, тобто право як елемент у системній взаємодії різних суспільних феноменів. Навіть інтерпретативна модель пояснення соціального у правовій сфері всупереч твердженням критиків про її абсолютний суб'єктивізм також дає цілісне уявлення про соціальний світ, але «оживляє його», включаючи суб'єкта в його силові поля.

2. Пояснення співвідношення соціального та індивідуального тільки на ранніх стадіях розвитку соціологічної науки базувалося на засадах соціального редукціонізму. Редукціонізм у соціальному пізнанні, який передбачав зведення індивідуального до соціального, формувався під впливом гносеологічного постулату, проголошеного Е. Дюркгеймом: «соціальне має бути пояснене лише соціальним». Соціальне – це соціальні факти, які вимагають пояснення як «речі». В такій якості речі існують (формуються) поза межами індивідуальної свідомості. «Вони в самому суспільстві, яке їх створює, а не в його частинах, тобто його членах». Крім того, соціальні факти існують у формі «колективних уявлень», незалежних від індивідуальної свідомості. Ще наприкінці XIX ст. Л. Гумплович зазначав, що становлення соціологічного методу відбувалося шляхом витіснення індивідуальності із схем пояснення суспільства [7, с. 9–17]. Вивчення деперсоніфікованих «колективних феноменів» у їх взаємодії в певному контексті соціальних умов визнавалось умовою «науковості та об'єктивності соціологічного аналізу». Деперсоніфікація відповідала методологічним настановам правової науки, оскільки соціологічні поняття такі ж абстрактні фікції, як юридичні фікції. Наприклад, поняття «молодь» або інші поняття, що створені для фіксації соціальних груп, за своїм гносеологічним статусом така ж фікція, як юридична особа.

Реакцією на це став заклик Д. Хоуманса «повернути в соціологію людину», який відобразив існування та конкуренцію двох парадигм у соціології – «об'єктивістської», що характеризується надіндивідуальністю, деперсоніфікацією, та «суб'єктивістської», яка проголошує ідею автономності особи та неможливість пояснення суспільства лише об'єктивними структурами. Визнання загальних рис людини (її біосоціальної природи) як основного гносеологічного постулату є ознакою сучасної соціології. Як зазначає В. Танчер, «індивід який усвідомлює світ, є вихідним чинником соціологічного пізнання» [3, с. 24].

3. Реляційний підхід означає акцентування на проблемі соціальної взаємодії. У класичних соціологічних теоріях соціальні відносини визнавались основою реальності, з якою має справа соціологія [8]. В останніх дослідженнях принципу реляційності надається все більшого значення, а його зміст тлумачиться інакше. Замість поняття «суспільство», яке все менше саме по собі цікавить дослідників, пропонується співвідносити соціальну реальність зі світом людських відносин. Уточнено зміст понять інтерсуб'єктивності та соціальності і визначено їх взаємодоповнюваність, оскільки вони відображають різні аспекти людського буття: соціальність фіксує факт включеності людини у соціальний світ, а інтерсуб'єктивність – існування інших людей, через взаємодію з якими стає можливою соціальність [9]. Принцип реляційності визначає методологічні та гносеологічні (епістемологічні) постулати соціологічного пізнання. Базовим методологічним постулатом є визнання відношення як «елементарної одиниці» наукового аналізування. Системоутворюючим для соціальної реальності є визнання її реляційної природи, тобто всі її вияви є ніщо інше, як соціальні відносини, тобто специфічні форми взаємодії людей, спричинені їхнім перебуванням (розташуванням) в умовах, що надають їм різні можливості усвідомлення і репрезентації своїх інтересів, потреб тощо. Реляційна природа соціальної реальності визнається всіма напрямками, школами і т. д., починаючи від марксистів з їх редукціоністською ідеєю зведення обумовленості соціального до «виробничо-трудової» взаємодії і закінчуючи новітніми «інтерпретативними» теоріями, де головною є ідея «соціального конструювання» соціальної реальності в процесі інтерсуб'єктивної взаємодії [3; 7–10].

4. Визнання соціальної стратифікації фундаментальним атрибутом суспільного життя взагалі. Головне в цьому разі не констатація існування «соціальних груп», а відмова від «абстрактного гносеологічного суб'єкта» на основі конструювання принципово гетерогенного соціального простору. Існують суттєві парадигмальні відмінності у поясненні такої гетерогенності. «Об'єктивісти» («натуралісти») визнають соціальні структури утвореннями

зовнішніми відносно суб'єкта, даністю соціального буття, а прибічники «інтерпретативних» парадигм – інституційними, але «соціально сконструйованими» в процесі соціальної взаємодії.

5. Принципово важливим є те, що для концептуалізації соціального виявляється необхідним розрізнення емпіричного та трансцендентного суб'єктів. На стадії становлення як соціології, так і правознавства вони мали у світоглядному відношенні схожі орієнтації в розумінні особистості, сутність яких відображалася у свідомому виключенні індивідуальності й орієнтації на пріоритет «соціальних агрегатів» у соціології та тлумаченні у правознавстві особи на основі моделі «розсудливого суб'єкта». За словами С. Тулміна, «традиційний позитивний правовий суб'єкт – це «розсудливий індивід – людина» (individual rational man), сконструйований у правовому дискурсі за допомогою поділу раціонального та ірраціонального (тілесного в тому числі), при свідомому виключенні останнього із правового дискурсу» [11, с. 79]. Правовий суб'єкт з'являється в правовому дискурсі тільки як «представник категорії (групи)». Аналогічну позицію можна знайти в пануючій соціологічній парадигмі: «Соціологічний дух не заспокоїться доти, поки не усуне з індивіда все людське, перетворюючи його в представника соціальної групи» [146, с. 126].

Однак, якщо в соціологічному мисленні цей підхід усе більше виявляється потісненим новим «персоналістським» баченням соціального суб'єкта, і сучасні дослідники визнають, що вихід із методологічної кризи в соціології неможливий без усунення «безсуб'єктності» соціологічного мислення, то в правознавстві ці процеси йдуть інакше. Насамперед сучасне право не може (і у перспективі не зможе) відмовитися від бачення правового суб'єкта як «юридичної функції» – інший спосіб був би руйнівний для самої природи права та практично неможливим. Особистісне враховується в більш м'яких формах, через поступову деформалізацію судових та адміністративних процедур, формування нових методів тлумачення правових норм тощо.

6. Відмова від моделі «досконалого (ідеального) суспільства» з визнанням існування лише реального суспільства. Ненормативність соціологічного знання про суспільні феномени в онтологічному відношенні поєднується з ґносеологічною нормативністю, яка полягає у тому, що воно визначає предмет аналізу, центральні проблеми та критерії їх пояснення на основі визнання «однорідності предметного поля».

Підсумовуючи наведені характеристики, можна констатувати, що базові світоглядні настанови соціологічного підходу не мають нормативного

значення для дослідження права як одного із різновидів соціальних феноменів. Це скоріше запитання, на які має відповідати, кожен, хто вступає в площину соціологічного дослідження права, ніж готові відповіді, якими при цьому дослідженні слід керуватися. Саме таким є сучасний «соціологізм», що свідчить не стільки про «кризу соціологічного мислення», скільки про новий етап його розвитку, який характеризується суперечливим поєднанням стандартів класичної, неklasичної та постнекласичної (неонекласичної) наукової раціональності. Основним при цьому є ідеал неklasичної соціальної науки, що визначає загальний контур світоглядних орієнтацій соціологічного пізнання.

Висновки. Для дисциплінарного визначення соціологічного пізнання важливими є не тільки формально-інституційні ознаки, а й світоглядні принципи отримання та концептуалізації соціологічного знання, що фіксують не тільки його дисциплінарну природу (відмінність від інших видів соціального знання), а й способи соціологічного пояснення поза межами соціологічної науки. В сучасних умовах сутність соціологічного знання розкривається не через «канонізацію» певних методологічних постулатів, а через визначення «теоретичного поля» існування соціологічного пізнання, тобто ключових проблем, що інституалізують соціологічний дискурс у правознавстві (утворюють «соціологізм» підходу). Серед них основними є такі: пояснення причин соціальної інтеграції і засад соціального порядку та цілісності суспільства; пояснення співвідношення соціального та індивідуального як спосіб пояснення активності особи; реляційний підхід – обґрунтування соціальних відносин (взаємодій) як основи реальності, з якою має справа соціологія; визнання соціальної стратифікації як фундаментального атрибуту суспільного життя і підстави розрізнення емпіричного та трансцендентного суб'єктів; відмова від моделі «належного (ідеального) суспільства» з визнанням існування лише реального суспільства. Ці елементи «соціологізму» поєднуються з універсальними категоріями, що є базовими онтологічними постулатами в концептуалізації «предметного поля» соціологічного пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bourdieu P. Science de la Science et Reflexivite / P. Bourdieu. – P. : Raisons d'agir, 2001. – 329 p.
2. Giddens A. Central Problems in Social Theory / A. Giddens. – Berkley, 1979. – 278 p.
3. Танчер В. Соціологічна думка України на тлі світової соціології / В. Танчер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №3. – С. 18–27.
4. Валлерстейн И. Конец знакомого мира: Социология 21 века : пер. с англ. / И. Валлерстейн. – М. : Логос, 2004. – 368 с.

5. Ritzer G. Contemporary Sociological Theory / G. Ritzer. – N. Y. : McGraw-Hill, 1988. – 464 p.
6. Качанов Ю. Л. Начало социологии / Ю. Л. Качанов. – М. : ИЭС, 2000. – 236 с.
7. Гумплович Л. Социологические очерки : пер. с нем. / Л. Гумплович. – Одесса, 1899. — 422 с.
8. Руткевич М. Н. Макросоциология. Методологические очерки / М. Н. Руткевич. – М. : Наука, 1995. – 358 с.
9. Кравченко С. А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения / С. А. Кравченко. – М. : Экзамен, 2003. – 512 с.
10. Ross H. The Pure Theory of Law and Interpretative Sociology – A Basis for Interdisciplinarity / H. Ross // Law and Sociology. (Current Legal Issues 2005). – N. Y. : Oxford University Press, 2006. – Volume 8. – P. 69–90.
11. Toulmin S. Cosmopolis / S. Toulmin. – L. : Free Press, 1989. – 287 p.

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ ПРАВА В КОНТЕКСТЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Сердюк А. В.

Рассмотрены методологические проблемы социологического познания как универсального подхода в рамках междисциплинарных исследований. Сущность социологического познания раскрыта не посредством канонизации определенных онтологических постулатов, а путем определения «теоретического поля» существования социологического познания, т. е. ключевых проблем, которые институализируют социологический подход в правоведении и образуют «социологизм» подхода.

Ключевые слова: социологическое познание, социологический подход, междисциплинарные исследования.

OUTLOOK AND THEORETICAL GROUNDS OF SOCIOLOGICAL COGNITION OF LAW IN INTERDISCIPLINARY RESEARCHES

Serdyuk O. V.

In the article are examined methodological problems of sociological cognition as universal approach within the framework of interdisciplinary researches. Essence of sociological cognition opens up not by means of canonization of certain ontological postulates, but by determination «theoretical field» of existence of sociological cognition, that key problems which are create sociological nature of approach.

Key words: sociological cognition, sociological approach, interdisciplinary researches.